

Аутор: Иван Симић (1987), 3. разред Ваљевске гимназије, Ваљево

Споменик Жикици Јовановићу – Шпанцу у Ваљеву

Апстракт: У раду се говори о планирању, организацији изградње и откривању споменика Жикици Јовановићу Шпанцу у Ваљеву. Анализирана архивска грађа и новински чланци допуњени су интервјуима са људима који су учествовали у догађајима. Испитана је идеја о подизању споменика, организација радова, припрема за свечану церемонију и откривање споменика. Приказане су идеје којима су се руководили политички функционери Ваљева и начин на које су те идеје реализоване. Кроз изградњу и откривање споменика анализиран је политички, културни и друштвени живот Ваљева у тренуцима када је оно било на врхунцу свог економског развитка.

Свако ново револуционарно друштво, у жељи да формира своју слику и придобије јавну подршку, ствара бројне комеморативне споменике и симболе. Њихов циљ није да задовоље јавност већ да подсети у шта треба веровати и како се понашати.¹

Споменици постоје да представе људе, више или мање познате али свакако значајне за онога ко диже споменик. Подижу се да пробуде сећања на догађаје и њихове епохе. Свако друштво настоји да остави нешто иза себе, у шта су људи тог времена дубоко веровали, неки траг по коме ће једно време бити познато будућим поколењима. Када људи подижу споменик то је најчешће зато што дубоко верују у исправност свог поступка. Прављење и откривање споменика је оно што се дуго препричава и памти, а грандиозно откривање споменика Жикици Јовановићу је догађај који ће остати забележен у историји Ваљева из више разлога.

Жикица Јовановић-Шпанац

Живорад Јовановић, популарно назван Жикица Шпанац, рођен је у Ваљеву 17. марта 1914. године. Основну школу је завршио у Ваљеву, а гимназију у Београду. Ишао је у Ваљевску гимназију до седмог разреда када је избачен те је у Београду завршио осми разред. После завршене гимназије је уписао југословенску књижевност на Филозофском факултету у Београду. Тај факултет није завршио, а као студент је радио од 1936. године у издавачкој кући „Политика”. У Ваљеву је 1936. године формирао месни комитет Комунистичке партије Југославије² са циљем да прерасте у пратијску ћелију. Када је отпуштен из Политике почетком 1937. године преко партијских веза је отишао у шпански грађански рат као добровољац на страни републике. После пораза је побегао у Француску где је био у логору, а вратио се у Југославију септембра 1940. године када је ухапшен. После месец дана је пуштен. Учествовао је у мартовским демонстрацијама 1941. године, а већ по почетку

¹ Donaldson, Sue, „Monumental and Other Purposes“, *Bulletin of the Association for Preservation Technology* XV 4 (1983) 23.

² У даљем тексту КПЈ

рата је формирао Азбуковачко-рађевачку чету ваљевског партизанског одреда и постао њен први политички комесар. Оно по чему је заиста познат и по чему је остао упамћен јесте убиство двојице жандарма 7. јула 1941. године, па је тај датум касније проглашен за Дан устанка народа и народности Србије. Његов говор на том вашару у Белој Цркви остао је у другом плану. Погинуо је 12. марта 1942. године у борби са четницима и недићевцима на обронцима Ваљева. За народног хероја проглашен је 6. јула 1945. године³. Како је Жикица родом из Ваљева, у овом граду је направљен култ његове личности. Убрзо је највећа основна школа у граду понела његово име, постављена је његова биста а једна улица у центру града добила је име по њему. 1986. године направљавен је и његов споменик у природној величини у самом центру Ваљева.

Изглед споменика

Споменик Жикици Јовановићу налази се у центру града, између Дома Омладине и Дома Културе са једне стране и старих зграда Гимназије и Музеја са друге. Идеја политичких функционера је била да се постави на том месту јер се ту највише крећу млади људи⁴. Споменик је висок преко два метра. Жикица је у природној величини, а постоље на коме стоји чини остатак. На споменику нема натписа већ испред њега на земљи лежи плоча на којој пише коме је споменик посвећен. Жикица стоји у одлучној пози, држећи руке мало иза тела како би снажна прса била у првом плану. Са тако надменом позом, споменик је одмах добио је надимак „Рамбо”.⁵ Када је споменик подигнут био је, наравно, без мрље. Данас, међутим, на рукама хероја ухватила се рђа јер споменик током деведесетих година прошлог века није одржаван.

На овом истом месту где је постављен споменик Жикици Јовановићу до лета 1986. године налазио се његов знатно мањи споменик – биста. Сличних биста је у Ваљеву много. Она је постављена још у априлу 1960. године када је отворен и Дом Културе. Биста је 1986. године премештена у Основну школу „Жикица Јовановић Шпанац”⁶ а затим у парк ког Јадра. То је дело Виде Јоцић⁷ и премештено је на ову локацију јер су ту концентрисани сви радови ове вајарке.⁷

Постоји прича да се још пре ове бисте ту налазила гробница партизана из другог светског рата и њихово спомен обележје, али услед недостатка писаних извора ово није било могуће проверити.⁸

³ Ранковић, Здравко, *Биографски лексикон ваљевског краја*, 2, Ваљево 1999-2000 141,142.

⁴ Симић, Иван, Интервју са Селимиром Максимовићем, вођен 16. марта 2005. (У даљем тексту: Интервју са Селимиром Максимовићем)

⁵ исто

⁶ *Извештај о реализацији одлуке о подизању споменика истакнутим револуционарима Жикици Јовановићу-Шпанцу и Милошу-Миши Пантићу од октобра 1986. године*, Скупштина општине Ваљево, 1. (У даљем тексту: Извештај СО Ваљево октобар 1986. године)

⁷ Интервју са Селимиром Максимовићем

⁸ Симић, Иван, Интервју са Миодрагом Лаловићем, вођен 31. марта 2005.(У даљем тексту: Интервју са Миодрагом Лаловићем)

Иницијатива за подизање споменика

Идеја о подизању новог споменика Жикици Јовановићу дошла је много пре него што је почело о томе јавно да се говори. Још крајем 1979. године Одбор бораца ваљевског народно-ослободилачког покрета одреда⁹ и Општински одбор Савезног удружења бораца народно-слободилачког рата Ваљево¹⁰ покренули су иницијативу за подизање споменика Жикици Јовановићу и др Миши Пантићу. По речима Селимира Максимовића, „Савез бораца је спроводио акције за неговање традиције народно-ослободилачке борбе и трудио се да свака запажена личност народно-ослободилачког рата добије неко обележје.”¹¹

Ова идеја је брзо прихваћена од стране друштвено-политичких организација и Скупштине општине¹² Ваљево тако да је читав пројекат унет у друштвени план општине Ваљево за период 1981-1985. године. Ипак, током овог периода радови нису започети и крајем планског периода, због „отежаних економских услова”, оцењено је да се не могу обезбедити финансијска средства и закључено је да се ови послови реализују у периоду 1986-1990. године.¹³ Остаје нејасно зашто је донета оваква одлука када Селимир Максимовић тврди да је у том периоду Ваљево био динамичан град са јаком привредом, достижући у току те декаде четврто место по висини личних доходака у Србији, а привреда је издвајала 5% од свог бруто дохотка за уређење града.¹⁴ Податак о јаком економском развоју града потврђен је анализом друштвених планова.

На заједничкој седници свих већа СО Ваљево, одржаној 29. марта 1985. године, прихваћена је иницијатива Општинског одбора СУБНОР-а Ваљево да се дизање споменика Жикици Јовановићу унесе у друштвени план развоја Општине Ваљево за 1986-1990. На тој седници је такође одлучено да се формира одбор који ће предузети све припремне радње за подизање споменика. У надлежности одбора је било сређивање урбанистичког простора за локацију споменика, одређивање извора за финансирање радова и расписивање конкурса за добијање идејних пројеката споменика, од којих ће њихов жири одабрати победника.¹⁵

У одбору је било шездесет и пет појединаца, међу којима је било утицајних личности из свих делова друштва, лекара, професора, представника разних организација, удружења, новинара, па чак и песникиња Десанка Максимовић. Међутим, треба напоменути да је поред ових утицајних грађана у одбору учествовало и више земљорадника из разних околних села, као и неколико радника из ваљевских фабрика.¹⁶ Поред њих, ту су били и представници друштвено-политичких организација ван Ваљева: републички одбор СУБНОР СР Србије, Удружење шпанских бораца, Српско лекарско

⁹ У даљем тексту НОП одреда

¹⁰ У даљем тексту СУБНОР

¹¹ Интервју са Селимиром Максимовићем.

¹² У даљем тексту СО

¹³ *Извештај СО Ваљево октобар 1986. године*, 1.

¹⁴ Интервју са Селимиром Максимовићем.

¹⁵ *Закључак о прихватању иницијативе Општинског одбора СУБНОР-а Ваљево за подизање споменика “Др. Миша Пантић” и Жикици Јовановић Шпанац са заједничке седнице свих већа Скупштине општине Ваљево од 29. III 1985. године*, Скупштина општине Ваљево, 2.

¹⁶ исто

друштво, Народно издавачко предузеће „Политика”, па затим разни одбори Социјалистичког савеза радног народа¹⁷ из Шабца, Крупња, Лајковца, Мионице, Осечине и других места из околине Ваљева.

Ради бољег функционисања одбора, 18. априла 1985. године је оформљен секретаријат одбора у који је ушло двадесет особа. То је било оперативно тело за обављање свих послова у припреми и изградњи споменика.¹⁸

Већ на самом почетку ових активности 1985. године, Општински одбор СУБНОР-а почео је да штампа краће биографије револуционара и образложења иницијативе за подизање споменика. Ова биографија и образложење су опште прихваћени и касније су коришћени као пропагандни материјал приликом прикупљања средстава од разних организација, заједница, удружења...¹⁹

Даље активности на подизању споменика

Секретаријат се редовно састајао и договарао око споменика. На седници 12. јуна 1985. године, утврђени су предлози програма активности за припремање споменика. На тој седници је донет предлог програма мера и акција за прикупљање средстава и оријентациони финансијски план, као и предлог програма информативно-пропагандних активности.

Према договору са те седнице средства за изградњу споменика се обезбеђују „добровољним прилозима радних људи и грађана, омладине и пионира, удружења Општине Ваљево и региона”. Такође је скренута пажња да треба тражити прилоге од неких организација на ширем подручју.²⁰

Одбор је затим прешао на планирање места за постављање споменика. Од Комитета за урбанизам, стамбено-комуналне делатности и саобраћај добили су могуће локације за споменик, а затим су кроз локални лист „Напред” отворили јавну расправу и омогућили свима да дају своје предлоге и мишљење где би споменик „најбоље стајао”. Одбор је на предлог Комитета за урбанизам, стамбено-комуналне делатности и саобраћај, августа 1985. године донео коначну одлуку да је најбоље место за споменик Жикици Јовановићу код Дома културе, на месту где се већ налазила његова биста.²¹

Све ове одлуке су озваничене 30. децембра 1985. године на седницама Већа удруженог рада, Већа месних заједница и друштвено-политичког већа, па је скупштина општине Ваљево, на тај дан, донела званичну одлуку о подизању споменика Жикици Јовановићу. На тој седници утврђено је да „споменици треба да буду у облику стојећих људских фигура висине 230-250 цм, с препознатљивим ликовима, реалистички у бронзи.”²² Такође је одлучено да споменик Жикице треба да се изгради код Дома културе и да ће свечано откривање споменика бити на дан Ваљево 15. септембра 1986. Тада је отворен и

¹⁷ У даљем тексту ССРН

¹⁸ Интервју са Селимиром Максимовићем.

¹⁹ *Закључак о прихватању иницијативе Општинског одбора СУБНОР-а Ваљево за подизање споменика “Др. Миша Пантић” и Жикици Јовановић Шпанца са заједничке седнице свих већа Скупштине општине Ваљево од 29. III 1985. године*, Скупштина општине Ваљево, 2.

²⁰ *Извештај СО Ваљево октобар 1986. године*, 1.

²¹ исто

²² *Одлука о подизању споменика Др. Миши Пантићу и Жикици Јовановићу-Шпанцу у Ваљевоу од 30. XII 1985. године*, Скупштина општине Ваљево.

жиро рачун за уплату добровољних прилога за изградњу споменика, а сва овлашћења над тим новцем имао је Одбор.

Одбор је усвојио финансијски план 15. јануара 1986. године и тада је утврђено да је за све трошкове изградње два споменика (Жикици Јовановићу и др Миши Пантићу) потребна позамашна сума од 30.950.000 динара од чега је 18.400.000 динара планирано за прављење фигура у бронзи и уређење локација. За аутора споменика је такође планирана значајна сума новца, док су новац требали да добију и сви учесници конкурса без обзира да ли су им радови изабрани. Померање досадашње бисте Жикице Јовановића је такође било плаћено из ових прихода.

Спровођење ове акције на бази добровољних прилога, захтевало је добро организовану промоцију саме акције. Од почетка године слати су дописи са пропагандним материјалом свим организацијама удруженог рада на подручју Ваљевске општине, затим разним удружењима, друштвено-политичким организацијама и заједницама од којих се очекивала новчана помоћ. Како то можда не би било довољно, исти материјал слат је свим друштвено-политичким организацијама и друштвено-политичким заједницама из општина у региону. Слато је и суседним општинама, збртимљеним градовима па чак и лично шпанским борцима. За лакше прикупљање новца и како би све добило на масовности од појединачних прилога људи, штампани су блокови признаница. Колико се озбиљно пришло овом послу, говори чињеница да је Одбор посебно ангажовао један број својих чланова за разговоре на подручју региона и у Београду.²³

Штампа је такође била знатно укључена у прикупљање новца. Тим поводом су током 1986. године одржаване многе конференције за штампу и штампа је позивала грађане да уплаћују прилоге. Међутим, како Одбор није био задовољан количином уплаћених прилога, они који нису дали новац, а од којих се то очекивали, били су јавно прозивани да то учине кроз чланке у локалним новинама.²⁴ Имена радних колектива којима су упућивани позиви нису навођења, али се у Ваљево знало на кога се односе упућене критике.

Конкурс за идејно решење споменика

Одбор је одлучио да на конкурс буде позвано осам вајара. Позвани су Миодраг Живковић, Ото Лого, Александар Зарин, Небојша Митровић, Нандор Глид и Анто Гржетић – сви из Београда, док су из Ваљева позвани Миломир Јевтић и Љиљана Терзић. Сви осим Јевтића су прихватили понуђене услове и учествовали на конкурс. Са вајарима су склопљени уговори још у новембру 1985. године, а рок за предају пројеката био је 1. априла 1986. године.

У жирију који је одлучивао о победнику били су академски сликари и историчари уметности, али је председник жирија био председник СО Ваљево Борко Митровић.²⁵

Вајари који су прихватили конкурс испоштовали су рок и предали своје радове до 1. априла. Жири је већ следећи дан извршио избор, а Одбор је 5.

²³ *Извештај СО Ваљево октобар 1986. године*, 2.

²⁴ Стојић, Ј.(ован), “Уређење простора за споменике”, *Напред*, бр. 1959, 8. август 1986, 2.

²⁵ *Извештај СО Ваљево октобар 1986. године*, 3.

априла прихватио извештај и одлуку жирија. Одлука је била да израда споменика Жикици Јовановићу буде поверена Миодрагу Живковићу. Истог дана, у сали СО Ваљево организована је изложба свих приспелих радова.²⁶

Даљи радови на подизању споменика

Фигуре у бронзи је требало да изради ливница „Пластика” из Београда. Њима је рад предат 15. јуна, и постављен услов да споменик мора бити постављен на предвиђену локацију до 10. септембра.

Сада је на ред дошло уређење локације за које су били задужени урбанисти из Самоуправне интересне заједнице²⁷ за стамбено-комуналне делатности и уређивање грађевинског земљишта²⁸ и у њихов посао се одбор за подизање споменика није могао мешати. Одбор је могао давати своје мишљење, али су главну реч о томе, ипак, имали општински урбанисти. Пројекат уређења локације урадио је архитекта Небојша Анић, а програм озелењавања инжињер хортикултуре Миодраг Лаловић.

Цео простор на коме се споменик налази је измењен. Плато је подигнут а неколико старих стабала јавора је посечено, остало је пар стабала јавора и два платана, како би се споменик архитектонски ускладио са зградом Дома културе.²⁹ Ради прегледности споменика одабране су врсте полеглих четинара (*Juniperus*, *Pinus Mugo*...), тако да се споменик са свих страна може видети, а посађене су и пузеће лишћарске врсте (*Evonimus*, *Kotoneaster*, *Berberis*, *Hiperikum*...) и у позадини зимзелено шибље махоније и пираканте. Ово је уједно била и прва травна површина у Ваљеву где је травњак подигнут постављањем травног бусена. Приликом ових обимних радова добијена је помоћ од београдског предузећа Расадници које је посао на озелењавању завршило практично на сам дан и вече пред откривање споменика.³⁰

Због великих промена, само постоље за споменик није урадио Божовић, већ је постоље морало бити прилагођено новој средини и њега је урадио вајар Анте Мариновић из Београда.

Услед проширења обима планираних радова и поскупљења грађевинског материјала, радови су коштали више него што је то било утврђено планом на почетку године, тако да је потрошено око осам милиона динара више.

Ипак, целокупна организација радова била је добро изведена тако да су сви радови завршени на време.³¹

Пред откривање споменика

Цео програм отварања споменика морао је да буде утврђен до 1. септембра 1986. године³² Међутим, чак и у августу, мање од месец дана пре

²⁶ Исто

²⁷ У даљем тексту СИЗ

²⁸ *Извештај СО Ваљево октобар 1986. године*, 3.

²⁹ Интервју са Селимиром Максимовићем.

³⁰ Интервју са Миодрагом Лаловићем.

³¹ *Извештај СО Ваљево октобар 1986. године*, 3.

откривања, многа питања у вези церемоније нису била решена. У самом одбору за подизање споменика дошло је до несугласица и неслагања. Шпански борци су имали велики утицај и тражили су да неко од шпанских бораца, а Жикициних другова отвори скуп и има главну реч. То међутим, није било занимљиво политичарима Ваљева који су, млади и амбициозни, желели да доведу неко звучно име да открије споменик. Пала је идеја да то буде Слободан Милошевић, који је баш те 1986. године постао председник Председништва Централног комитета Савеза комуниста Србије. Он је био нова личност на политичкој сцени. Селимир Максимовић из Ваљева, председник комитета Савеза комуниста, отишао је у августу у Београд и разговарао са Милошевићем око његовог доласка да говори на церемонији. Милошевић је то радо прихватио, тако да су политичари Ваљева били задовољни. На другој страни, да би и шпанским борцима изашли у сусрет, а морали су јер су они изнели велики део акције око прављења споменика и прикупљању средстава, Одбор је одлучио да поред Слободана Милошевића на свечаности откривања споменика 15. септембра говори и Вељко Ковачевић. Он је попут Жикице Јовановића био борац у шпанском грађанском рату, а још су се и добро познавали. Са њим су и шпански борци у Одбору били задовољни, тако да је пред крај августа 1986. све договорено³³.

Последња седница која је требало да утврди програм свечаности поводом ослобођења Ваљева одржана је 1. септембра. Ту је коначно речено да ће споменик бити отворен 15. септембра у 11 ујутру, и да ће то бити главни догађај манифестације³⁴.

Приликом најаве свечаности у локалном листу Напред, врло мала пажња је усмерена на догађаје који нису везани за откривање споменика Жикици Јовановићу. За Жикицу се писало да је он ту, „на улицама родног Ваљева да подсећа и опомиње својим делом, својом смрћу на идеал првотни”³⁵. Почетком месеца су се у штампи још могле прочитати најаве за остале манифестације³⁶, али како се 15. септембар приближавао, акценат се стављао на долазак Слободана Милошевића, што је на једној страни истих новина често било наглашавано више пута. Цео програм за тај дан је такође детаљно описан а посебно је најављено да ће се догађај снимати телевизија из Београда, те ће снимак откривања споменика Жикици бити приказан 15. септембра увече на Радио Телевизији Београд 2.³⁷

На саме новинаре није било притисака приликом најаве догађаја. Јован Стојић, који је писао за Политику, каже да су писали онако како се то од њих очекивало и да су цео посао обављали рутински као и када су неки други догађаји сличног типа у питању. Новинари нису давали свој коментар на догађај.³⁸

³² Међуопштински историјски архив Ваљево, фонд Општинска конференција Социјалистичког савеза радног народа Србије општине Ваљево-Ваљево (1944-1990), кутија 68, Општинска конференција ССРН Ваљево бр 248.

³³ Интервју са Селимиром Максимовићем.

³⁴ *Програм обележавања 15. септембра – Дана ослобођења Ваљева*, Скупштина општине Ваљево.

³⁵ Јоксимовић, Зоран, “Људи споменици”, *Напред*, бр. 1964, 12 септембар 1986, 1.

³⁶ “Програм септембарских свечаности”, *Напред*, бр. 1963, 5 септембар 1986, 1.

³⁷ “Споменици Миши Пантићу и Жикици Јовановићу”, *Напред*, бр. 1964, 12 септембар 1986, 1.

³⁸ Симић, Иван, Интервју са Јованом Стојићем, вођен 7. марта 2005.

Откривање споменика

Петнаестог септембра, на дан ослобођења Ваљева, у 10:45h почела је свечаност откривања споменика Жикици Јовановићу. „Велики народни збор” почео је тако што су оркестар гарде из Београда и хор “66 девојака” из Шапца извели химну „Хеј Словени”. Након тога на бину је изашао Селимир Максимовић председник Општинског комитета Савеза комуниста Србије. Он је поздравио присутне и отворио догађај.³⁹ Бина са које се говорило била је окренута према музеју. Наспрам ње, на улици, налазиле су се столице на којима су седели посебно позвани гости. Ти гости су углавном били шпански борци, који су дошли из целе земље. Поред њих ту су били и Ваљевци који су некада били на власти у Ваљеву, а 1986. године су се налазили на разним функцијама у влади или комори. Било је и других гостију а они су већином били представници најважнијих установа у држави.⁴⁰ Међу њима су се нашли Михајло Швабић, Бранислав Иконић, др Богдан Трифуновић, Хашим Реџеџи, Александар Митровић, Петар Грачанин... Такође су били позвани и представници Српске православне цркве.⁴¹ Поред тих позваних гостију скупио се и велики број Ваљеваца. Није могуће утврдити њихов тачан број. Медији су објавили да је било 20 000 људи, али Селимир Максимовић процењује да је била половина тог броја.⁴²

Након што је Селимир Максимовић поздравио окупљене, на бину је изашао да говори Слободан Милошевић. Он је прво поздравио окупљене грађане „слободарског Ваљева” а онда је у уводу историјске садржине представивио социјалистичку борбу и комунистичку револуцију. Ваљево је описао као „град код Цера и Сувобора, где је мали српски народ побеђивао велике царевине”. Жикицу спомиње само у једној реченици да га представи као човека који „не најављује само борбу против Фашизма, већ исто тако и борбу за социјализам”. Даље током говора није спомињао ниједном Жикицу до пред сам крај. Свој говор је усмерио против критика које појединци упућују друштву, нарочито против противника Програма Савеза комуниста и против противника комунизма. Једино се позвао на Жикицин пуцањ у Белој Цркви као симбол борбе против политичких непријатеља. Посебно је нагласио да комунисти не смеју више да буду толерантни према политичким противницима и да „обазривост коју понекад изражавамо према политичким и идејним непријатељима није никад, кроз историју Савеза комуниста била својствена његовом бићу” баш као што је „доследност у борби за Програм и политику СК потребна нарочито данас када су идејни противници СК све гласнији – до напада на Тита и залагање за вишепартијски систем”⁴³

Милошевић није добио критике од партије и сви функционери су очекивали да тако говори. Одбор је такође био задовољан.⁴⁴

³⁹ “Откривени споменици Жикици Јовановићу и Милошу Пантићу”, *Напред*, бр. 1965, 19 септембар 1986, 1.

⁴⁰ Интервју са Селимиром Максимовићем.

⁴¹ “Откривени споменици Жикици Јовановићу и Милошу Пантићу”, *Напред*, бр. 1965, 19 септембар 1986, 1.

⁴² Интервју са Селимиром Максимовићем.

⁴³ “Време је за ону храброст, памет, знање и способност који ће успети да реше проблеме”, *Напред*, бр. 1965, 19 септембар 1986, 1, 3.

⁴⁴ Интервју са Селимиром Максимовићем.

После говора Милошевића, Вељко Ковачевић је открио споменик. Ковачевић је као шпански борац и Жикицин друг одржао говор у којем је изложио своја сећања на Жикицу Јовановића.⁴⁵ Цео говор је био о самом Жикици који је представљен као један од највећих народних хероја. Посебно се задржао на Жикицином пуцњу у Белој Цркви за који је рекао да је „одјекнуо снагом грома и светлошћу муње”⁴⁶

После откривања

Откривање споменика било је пропраћено у свим медијима. Пред овај догађај Ваљево је по први пут добило свој експериментални телевизијски програм. То је био први пут да је Ваљево имало свој телевизијски програм и он је био створен са циљем да се свечаност 15. септембра масовније испрати. Трајао је од 12. септембра до 15. септембра када је затворен са манифестацијом откривања споменика Жикици Јовановићу.⁴⁷

Највећи локални лист Напред посветио је скоро цео број овом догађају. Цела насловна страна је била посвећена церемонији. Ту се налазио опис свега што се догодило, али и први део говора Слободана Милошевића, који је најављен насловом великим словима: „Време је за ону храброст, памет, знање и способност који ће успети да реше проблеме”⁴⁸. Отварању споменика посвећене су и трећа и четврта страна, у којој је дат наставак Милошевићевог говора све до краја, док је на четвртој дат говор Вељка Ковачевића, такође цео.⁴⁹

Када је све већ прошло 3. октобра састали су се Кординациони одбор за неговање револуционарне традиције и прослава ОК ССРН и комисија из СУБНОР-а да дају своју коначну оцену завршених манифестација. На тој седници учесници су закључили да је читав догађај прошао тако добро „да нема ни потребе анализирати прославу”. „Програм је био садржајан, богат и разноврстан и на завидном нивоу изведен”. Такође је речено да је “ова прослава изазвала велико интересовање и уважавање у републици, па и земљи”. Чини се да је ово *уважавање* било основни циљ целе акције. На крају је одлучено да се свим учесницима пошаљу писма захвалнице за учешће у манифестацији.⁵⁰

Поред захвалница за учешће сви су били исплаћени од средстава која су сакупљена добровољним прилозима. Сви вајари који су учествовали на конкурс су добили новац, а они чији су радови изабрани нису добили много више од других. Оркестар гарде који је отворио скуп уз химну добио је одвојено хонорар за ангажовање, солисте и учешће. Свима су трошкови и дневнице

⁴⁵ “Откривени споменици Жикици Јовановићу и Милошу Пантићу”, *Напред*, бр. 1965, 19 септембар 1986, 1.

⁴⁶ “Откривени споменици Жикици Јовановићу и Милошу Пантићу”, *Напред*, бр. 1965, 19 септембар 1986, 4.

⁴⁷ “Ваљевски експериментални програм”, *Напред*, бр. 1963, 5 септембар 1986, 1.

⁴⁸ “Време је за ону храброст, памет, знање и способност који ће успети да реше проблеме”, *Напред*, бр. 1965, 19 септембар 1986, 1.

⁴⁹ Исто 3, 4

⁵⁰ Међуопштински историјски архив Ваљево, фонд Општинска конференција Социјалистичког савеза радног народа Србије општине Ваљево-Ваљево (1944-1990), кутија 68, Записник са састанка кординационог одбора за неговање револуционарних традиција и прославе ОК ССРН и комисије за неговање и развијање револуционарних традиција ОО СУБНОРа одржано 3. октобра 1986.

плаћени у року. Трошкови радова су такође исплаћени извођачима.⁵¹ И поред тога и толиких трошкова, новца је остало.

На седници Председништва ОК ССРН Ваљево од 20. новембра 1986. године одлучено је да се преостали приходи дају за израду других споменика али и да се део новца уложи да се уради нова расвета око споменика Жикици Јовановићу.⁵² Та нова расвета је урађена тек на почетку XXI века и данас постоји.⁵³ После откривања, тог 15 септембра, осим расвете на споменику ништа није рађено. Поред рђе на рукама споменика једино је површина око њега сређена јер је у задње време одржава локално комунално предузеће које се брине да трава и зеленило око споменика буду примерни. Сам споменик није под заштитом Друштва за заштиту споменика тако да о њему не брине нико.

Закључак

Ваљево је 1986. године било развијен град коме новац за изградњу нових знаменитости није недостајао. Велика брига челника да све у вези изградње споменика буде уреду била је у духу оног времена. Једино што је могло да наговести промене које ће доћи пар година касније у читавом друштву је говор Слободана Милошевића који је читав догађај отварања споменика успешно искористио да промовише свој политички програм, само пар реченица осврнувши се на Жикицу Јовановића. Није му нико замерио ни за отворену нетолеранцију и позив на политичко обрачунавање са политичким противницима. Шта више, по тадашњим челницима Ваљева врло је похвално говорио. Свакако да је ваљевским функционерима долазак Милошевића и његов говор одговарао зарад политичке каријере. Може се закључити да им је за разлику од организација попут СУБНОР-а споменик био у другом плану.

Овај рад је покушај да се прикаже како је изгледала организација и изградња једног споменика коме је спремљено велико откривање, на чијем челу су биле личности које су се полако пеле на политичкој лествици. Покушај је био да се прикаже масовност и озбиљност са којом се пришло послу, као и живот у политичким врховима ондашњег Ваљева.

⁵¹ Извештај СО Ваљево октобар 1986. године, 5.

⁵² Закључак председништва ОК ССРН Ваљево у вези Извештаја о реализацији Одлуке о подизању споменика истакнутим револуционарима Жикици Јовановићу Шпанцу и Милошу-Миши Пантић од 20. новембра 1986. године, Скупштина општине Ваљево.

⁵³ Интерју са Миодрагом Лаловићем.

Извори

- Међуопштински историјски архив Ваљево, фонд Општинска конференција Социјалистичког савеза радног народа Србије општине Ваљево-Ваљево (1944-1990), кутија 68, Записник са састанка кординационог одбора за неговање револуционарних традиција и прославе ОК ССРН и комисије за неговање и развијање револуционарних традиција ОО СУБНОРа одржано 3.октобра 1986.
- Међуопштински историјски архив Ваљево, фонд Општинска конференција Социјалистичког савеза радног народа Србије општине Ваљево-Ваљево (1944-1990), кутија 68, Општинска конференција ССРН Ваљево бр 248.
- Ј.(ован), “Уређење простора за споменике”, *Напред*, бр. 1959, 8. август 1986.
- Јоксимовић, Зоран, “Људи споменици”, *Напред*, бр. 1964, 12 септембар 1986.
- “Програм септембарских свечаности”, *Напред*, бр. 1963, 5 септембар 1986.
- “Споменици Миши Пантићу и Жикици Јовановићу”, *Напред*, бр. 1964, 12 септембар 1986.
- “Откривени споменици Жикици Јовановићу и Милошу Пантићу”, *Напред*, бр. 1965, 19 септембар 1986.
- “Ваљевски експериментални програм”, *Напред*, бр. 1963, 5 септембар 1986.
- “Време је за ону храброст, памет, знање и способност који ће успети да реше проблеме”, *Напред*, бр. 1965, 19 септембар 1986.
- *Извештај о реализацији одлуке о подизању споменика истакнутим револуционарима Жикици Јовановићу-Шпанцу и Милошу-Миши Пантићу од октобра 1986. године*, Скупштина општине Ваљево.
- *Закључак о прихватању иницијативе Општинског одбора СУБНОР-а Ваљево за подизање споменика “Др. Миша Пантић” и Жикици Јовановић Шпанац са заједничке седнице свих већа Скупштине општине Ваљево од 29. III 1985. године*, Скупштина општине Ваљево.
- *Закључак председништва ОК ССРН Ваљево у вези Извештаја о реализацији Одлуке о подизању споменика истакнутим револуционарима Жикици Јовановићу Шпанцу и Милошу-Миши Пантић од 20. новембра 1986. године*, Скупштина општине Ваљево.
- *Одлука о подизању споменика Др. Миши Пантићу и Жикици Јовановићу-Шпанцу у Ваљево од 30.XII 1985. године*, Скупштина општине Ваљево.
- *Програм обележавања 15. септембра – Дана ослобођења Ваљева*, Скупштина општине Ваљево.
- Симић, Иван, Интервју са Селимиром Максимовићем, вођен 16. марта 2005.
- Симић, Иван, Интервју са Миодрагом Лаловићем, вођен 31. марта 2005.
- Симић, Иван, Интервју са Јованом Стојићем, вођен 7. марта 2005.

Литература

- Donaldson, Sue, „Monumental and Other Purposes“, *Bulletin of the Association for Preservation Technology* XV 4 (1983) 23.
- Здравко Ранковић, *Биографски лексикон ваљевског краја*, 2, Ваљево 1999-2000.

Прилози

Прилог 1: Интервју са Селимиром Максимовићем (председник комитета Савеза комуниста 1986. године)

Иван Симић: Ви сте 1986. били председник комитета Савеза комуниста?

Селимир Максимовић: Да

И.С: Реците ми нешто о иницијативи подизања споменика Жикици Јовановићу Шпанцу код музеја

С.М: Иницијативу за подизање споменика Жикици Јовановићу Шпанцу и Миши Пантићу, пошто су то два споменика истовремено рађена и истог дана откривена, то је иницијатива савеза удружења бораца народно-ослободилачког рата који су поред осталих питања имали главни задатак да негују традиције народно-ослободилачке борбе, и да све те истакнутије личности, на одговарајући начин добију обележје неко. А са обзиром на улогу коју је Жикица имао, шта је све прошао и заслуге које је имао, то је међу првима поред Драгојла припало да се њему подигне споменик и Миши Пантићу. Ваљево је у то време био град изузетно динамичан, са јаком привредом, са 33 хиљаде запослених. Било је периода у тој декади када смо достизали и 4. место по личним приходима у Србији. Ја сам спремајући се за откривање споменика, на разговору код председника партије Србије, Слободана Милошевића изнео да смо ми за првих 6 месеци 1986 имали 75 милиона долара извоза. Ваљево, само Ваљево, што је то за садашње прилике тешко схватљиво. Међутим ја морам да кажем да су генерације које су пре мене радили у општини и у скутштини и у друштвеним организацијама заузеле један врло, рекао бих, правилан став, да привреда, која је у то време била јака издвоји 5% на бруто доходак на уређење града. И ми смо из тих фондова успели да изградимо највећи број тргова, да подигнемо неколико споменика знаменитим личности, да се среди питање Тешњара, да се... истина није приведено све крају, али, и пројектује Кнез Милошева улица. Тако да град добије одговарајући изглед, да се људи у њему пријатно осећају, да га воле и поштују, да желе да у њему живе, да се на тај начин, оно што је квалитетно, што може да даје даље резултате било у производњи било у духовној свери задржи у граду. То је била идеја тих људи који су остварили ту одлуку, и то су све организације поштовале. Тако да ја као председник комитета нисам имао бригаа око средстава за подизање споменика. Знао се ту однос, општина је имала да уреди партерни простор, да уреди трг где ће споменик да се подигне, а ми смо обезбеђивали у принципу сва средства добровољним прилозима радних организација.

И.С: Да ли су се они редовно одазивали?

С.М: Одазивали су се редовно, и ја могу рећи да су од изградње споменика проти Матеји да смо ми имали допринос свих организација. То су углавном борци тај део посла обављали

И.С: Да ли је било притисака на организације

С.М: Не, не, не. То је било, чак мало, и нека врста части ко ће више да да, и месне организације и појединци. У штампани сам имао прилике да видим и сада постоје те листе са тим прилозима које су давали. Тако да смо ми били лишени те бригае за материјална средства. Град је уређивао простор где је требало дићи споменик и доносио урбанистичке одлуке. Дакле није тај одбор имао много

посла да он одређује где ће споменик, него то је град одлучивао. Одбор је нормално имао своје мишљење о томе.

И.С: Како је одлучено где да се прави споменик?

С.М: Па ми смо већ имали споменик, бисту Жикице Јовановића испред дома културе. И била је идеја, са обзиром, да је Жикица млад ушао у револуцију, да је он ушао у револуцију као студент који је све имао, ја бих рекао, за оне прилике, а ипак се определио за револуцију и за народно ослободилачку борбу. И утицало је то да се он веже тамо где се млади крећу то је био дом културе, то је био дом омладине и то је била нека глобална идеја да он ту буде.

И.С: Тај стари споменик, он није задовољавао?

С.М: Па стари споменик је била само биста, и то је рад Видоје Јоцић и тај рад се уклопио сада у парк код јадра, он је тамо нашао своје место у једном природном и лепом амбијенту. Он је првобитно био у основној школи док није идеја рођена да се сва дела Видоје Јоцић концентришу на јадру. А Вида је опет имала свој посебан стил, била је у логору, и све њене фигуре имају нечег у себи, рекао бих израз паћеничког. Она је ту муку понела из логора и онда је то кроз своје дело увек показивала.

И.С: Како је одлучено ко ће да прави споменик

С.М: Тада се определило за Живковића, Миодрага Живковића, он је био у то време познати и признати вајар. Били су услови, одбор је имао своје становиште, да оличава, да буде везан за Жикицу. Он је мало, ја ћу да употребим један израз јер је тако употребљен и у то време, ја сам то чуо од омладине: Рамбо. Да то изражава младост, једну динамику, једно кретање... Била је пуна сагласност, једногласно

И.С: Како је цео дан отварања изгледао?

С.М: Тај дан је био 15. септембар и то је био централни догађај у обележавању дана ословођења Ваљева. Тај се дан у то време доста програмирано обележавао, и скупштина општине и друштвене организације сви су имали своје програме који су се сажимали у један програм јединствен за целу општину. Одвијале су се разноврсне активности, почев од тих свечарских, типичних, додела септембраских награда, откривања спомен обележја, подела одређених других признања. Тај дан је... прво ми смо ми имали да у том дану да откријемо два споменика. Првобитна идеја одбора је била да неко од првобораца, конкретно, неко од Жикициних команданата, међу којима је био Вељко Ковачевић, шпански борац, а познато је да је и Жикица био шпански борац. Ту идеју је имао и Миле Милатовић. Ја сам почетком августа био у Русији, дошло је до малог разилажења ко да отвори споменик. Сећам се добро кад сам се вратио да смо се одмах организовали и ја сам ишао директно код председника партије да разговарам са њим око отварања...

И.С: Ко је то био?

С.М: Слободан Милошевић, и ја сам му понудио да он дође и открије споменик, он је то прихватио са задовољством, али смо нашли опет солуцију да Ковачевић, као ратни комадант Жикице Јовановић Шпанца говори на тој свечаности, што је он и учинио са задовољством. Ту се окупило већи број број шпанских бораца који су били познатији на нивоу федерације

И.С: Ви сте отворили...

С.М: Ја сам отворио скуп а говорио је Слободан, односно прво је говорио Вељко, емоцирао успомене, и онда централни део је био говор председника ЦК Србије Милошевића. Он је говорио ту више, једним делом историјски то је био увод, али је други део говора био о задацима партије. Јер нормално председник партије пред једним скупом и таквом приликом неће пропустити прилику да изложи неку врсту програма партијског, шта очекује, шта хоћемо у привреди шта хоћемо у свим тим областима. И бар на мене је највише оставио утисак што се највише обраћао младој генерацији, и што је користећи Жикицину младост да повеже, да направи неку компарацију

И.С: Да ли сте се договарали пре отварања око говора?

С.М: Да искрен будем, ја сам имао своје мишљење али нисам, мада сам се знао раније са председником партије, нисам био у могућности да утичем. Ми смо се договорили временски да се лоцира шта ће, а њему је остало да, нормално, каже оно што сматра треба да каже. Обезбедили смо овамо да ја у свом уводном делу кажем неколико основних напомена, овај Жељко је говорио о лику Жикице Јовановића тако да је тај део био покривен, а он је као председник партије говорио о програму, о развоју у Србији, шта се хоће, шта се захтева итд. Сећам се било је ту и критичких тонова. Ја сам дуже радио у партији, и знам, нема партије која нема и лево и десно крило. Увек је то требало сада на неки начин мирити. Он је вукао напред.

И.С: Како сте после отварања гледали на догађај?

С.М: Па видите, ми смо имали целодневни програм. Овде је програм трајао око сат и нешто. Откривен је споменик, положени су венци, то су друштвене организације, омладина, борци, скупштина општине, савез комуниста. После смо отишли до јадра на друго отварање.

И.С: Уређење око споменика, како је изгледало пре

С.М: Па то је доста измењено. Раније је то било мало приземљеније, није било неке врсте подеста и то све. То су архитекти и урбанисти из општине Ваљево радили, и то је остајало њима, то се одбор није много мешао. То је требало да иде градски, споменик ће доћи ту где се то урбанистички определи, добро, и одбор даје мишљење и све.

И.С: Сам тај одбор, како је он сачињен?

С.М: То су све друштвене организације дали представнике. То је именовала скупштина општине. Ту су биле и јавне личности. Ту су увек били вајари, уметници. Они су увек помагали.

И.С: Да ли је било неких планова који нису завршени у вези споменика?

С.М: Па, не би се смео позвати у госте председник партије да није све урађено како је требало. Све је било испланирано до детаља.

И.С: Колико је било људи на отварању?

С.М: Па је не знам тачно. Тешко је дати процену. Сећам се да је био сунчан дан и да је било доста света. Дошао је велики број људи из установа. Сам празник није празник ако нема људи. Ја не знам да ли су новинари рекли 10

или 15 хиљада. Знам да је ту био цео плато испред дома културе. Биле су столице. Бина је била овамо према музеју.

И.С: Какве су биле званице које су седеле?

С.М: Највећи број су били шпански борци из федерације. Били су званичници републике Србије, председник комитета, председник председништва... наши завичајни кадрови. Сви ранији председници општина који су били на функцијама у Београду. Сви су они укључени на прославу. Знате како, када се слави 15. септембар то се зове домаћински. Дакле било је доста Ваљеваца који су отишли на

функције у Београду, било у владу, било у комору.

И.С: Како су медији писали?

С.М: Видите, то је и за медије био велики догађај, долазак председника партије, поготово што је он био нов човек. Уносио је у то време одређен полет. Сви очекују да се неке промене десе, да се нешто мења. Сад то историја оцени да ли је добра промена или не

И.С: Како је оцењен његов говор? Није много говорио о Шпанцу већ о политици

С.М: Да вам кажем, критика у партији није било. Шпанац је био таква личност да су људи мање-више о њему доста знали. Ту је била школа Жикица Јовановић Шпанац, и одређена обележја. Знало се већ доста. Било је доста литературе о њему: Ко је иоле имао интересовања могао је да нађе то. Председник партије је свој говор лоцирао више политички и више програмски, пошто је, ми смо имали у марту конгрес када је изабран председник, и то није био велики размак и био је практично нов човек.

И.С: Говор Вељка Ковачевића?

С.М: Била је идеја да он открије споменик, међутим имајући у виду да је у Ваљеву била релативно млада гарнитура, ја бих рекао условно, на власти, тако је било. Председник општине, извршни органи општине у нашем социјалистичком савезу и у синдикату. Нама је било доста интересантније уз сво поштовање Ковачевића да ми обезбедимо да говори неко од актуелних челника републике. Пала је идеја да то буде Милошевић и он је то прихватио.

И.С: Како се на страни пратио овај догађај у Ваљеву?

С.М: Тада је београдска штампа врло помно пратила реч Слободана Милошевића. Он је био нов, добро истина не баш нов јер је био председник градског комитета партије али је био нов на месту председника партије. Ја мислим да је ово био један од највећих догађаја у Србији. Био је догађај и због говора и због самог садржаја говора.

И.С: Када је стара биста постављена?

С.М: То је, после подизања дома културе 60 године у априлу. Ту је исто било доста догађаја али се не сећам.

И.С: Колико се често састајао одбор?

С.М: Не често. Када се основни елементи утврде, основне идеје шта, како, како да буде жирирање, избор идеја. Даље је све радио секретаријат. Они су уговарали са општином, урбанистима. Они су реализовали, водили рачуна да

све буде благовремено а одбор је на крају примао извештај на крају шта је урађено и колико. У то време смо имали јако добро подељење послове. Екипа младих људи, говорим о инжењерима и архитектама, они су то изузетно добро одрађивали.

Прилог 2: Интервју са Миодрагом Лаловићем (инжењер хортикултуре)

Иван Симић: Каква је била улога општине у изградњи споменика Жикици Јовановићу?

Миодраг Лаловић: Општина је дала услове како све мора да изгледа на основу урбанистичких планова, дала је локацију и упуства за партерно уређење око споменика

И.С: Какав је био ваш посао?

М.Л: Ја сам радио у СИЗ. Они су на основу услова из општине водили рачуна о партерном уређењу и озелењавању зеленх површина.

И.С: Како је простор изгледао пре?

М.Л: Не могу се тачно сетити, али се прича да је ту доста раније било спомен обележје сахрањених бораца из другог светског рата, њихова гробница.

И.С: Знате ли још нешто о томе?

М.Л: Не

И.С: Ко је направио план уређења?

М.Л: План партерног уређења смо радили Небојша Анић и ја.

И.С: Шта је урађено?

М.Л: Морала се преуредити локација споменика. Ту је било још пар стабала *Ascer Dasycarpum*, сребрнолисних јавора. Они су посечени да се направи сам плато испред споменика. Као позадина споменику према дому културе задржана су одрасла стабла јавора и два платана. Као нека завеса, зелена позадина споменику. За озелењавање зрелених површина, најпре због најбоље сагледљивости и нормално декоративности изабране су одговарајуће врсте полеглих четинара: *Juniperus*, *Pinus Mugo*... и пузеће липшћарске врсте: *Evonimus*, *Kotoneaster*, *Berberis*, *Hiperikum*... а у позадини зимзелено шибље махоније и пираканте.

Интересантно је напоменути да је ово прва површина у Ваљеву чији је травњак подигнут постављањем травног бусена. То је значило да смо целу ову површину завршили, како се то каже, минут до дванаест. Дан и вече пред отварање све је било зелено.

На делу ка згради СДК биле су постављене на зидићу клупе за седење које су у међувремену изваљене, поломљене и однете.

Саме радове на озелењавању извело је предузеће Расаидници Београд, за дан и ноћ пред отварање споменика.

И.С: Ко је радио зидиће?

М.Л: То је радила Ерозија Ваљево. Све зидиће и стазе а насули су и земљу. Они су то грубо испланирали. Онда су дошле колеге из Београда, њих петнаестак, и завршили су то за дан и вече.

Тада су биле постављене и бетонске бокасте жардињере до улице ради заштите од кола.

И.С: Да ли су сви радови завршени у року и када је планирано?

М.Л: Јесте, ништа није остало недовршено

И.С: Како је ишла расвета споменика?

М.Л: Није била као сада. Ова је стављена пре 4'5 година. Ту су били они купасте стари типови, као лампиони. Они су урађени 1986. Тада су били и велики рефлектори постављени. Они стари као кутије.

И.С: То све пре отварања?

М.Л: Да, све је то било пре отварања

И.С: Ко сада брине о споменику?

М.Л: Јавно комунално предузеће Видрак. Они брину за чишћење, окопавање шибља, сређивање, кошење траве сваких седам до десет дана, зависно од климатских услова

И.С: Постоје ли неки нови планови у вези споменика да се раде?

М.Л: Не! Ни за један споменик у Ваљево. Ни за доградњу старих нити за подизање нових. Нема средстава. За ову годину ништа неће бити рађено што се тиче споменика.

Прилог 3: Интервју са Јованом Стојићем (новинар ИП Политике)

Иван Симић: За кога сте писали 86'?

Јован Стојић: 86' сам извештавао за Политику

И.С: Како је изгледало отварање споменика Жикици Јовановићу Шпанцу?

Ј.С: То је била велики догађај за Ваљево који је окупио велики број грађана из читавог Ваљевског краја... јер је Жикица као учесник догађаја у Белој цркви био и остао легенда. Толиком интересу је допринело посебно откривање споменика. Овој, како се тада говорило, српској легенди, човеку који је по пореклу Ваљевац. Ту је свечаност улепшао леп јесењи дан као и најава да ће говорити Слободан Милошевић, председник ЦК, који је у то време у Ваљево имао велики број чланова... чак неколико хиљада, и наравно присталица. Говор је наишао на велики одјек због тога што су се у њему могле назрети политичке разлике у Србији које су касније прокључале, пре свега у Београду а затим и широм Србије... нарочито код даљег правца развоја Србије и познатих политичких подела Милошевић – Стамболић, везаних за Косово и Метохију и друго...

И.С: Како су медији пропратили догађај?

Ј.С: Медијски је тај догађај као и увек у Ваљево када се радило о сличним збивањима био добро пропраћен. У готово свим гласницима, мада се,

искрено говорећи, и тада могло чути, не баш увек јавно, да је догађај у Белој цркви значио пуцањ “брата на брата”, при томе се мислило на сукоб бораца ваљевско-народно ослободилачког партизанског покрета и жандарма. Наравно у то време такви коментари нису се могли наћи у штампи како се то сада покушава објаснити овај догађај. Затим са ове дистанце, није на одмет погледати оно што је на свечаности изговорио Вељко Ковачевић. Јел он народни херој?

И.С: Јесте ваљда

Ј.С: Да, народни херој Вељко Ковачевић.

И.С: Како је цео дан изгледао?

Ј.С: И овај догађај је протекао као и све уобичајене сличне манифестације у Ваљеу у то време... у њега су били укључени многи “истакнути Ваљевци” који су се много година касније појавили као критичари тог времена и свега што се догађало хватајући прикључак за нове догађаје и промене у виду вишестранацја. Заборавили су, или прећуткивали своје учешће, активно учешће, у тој историјској деоници често из личних интереса...

И.С: Да ли је било притисака на вас када сте извештавали?

Ј.С: Не, ја сам извештавао са тог догађаја професионално, како је то редакција тражила и подразумевала. Познато је да у таквим приликама, а не ретко се то и данас чини, да говорници на сличним догађајима шаљу своје говоре редакцијама које их користе по свом нахођењу, олакшавајући посао извештачима. Са оваквих догађаја, сек екцесних ситуација, ништа друго није ни могло да се извести, а екцеса је, за истину, било ретко.

И.С: Да ли сте дали, или да ли сте уопште могли дати свој коментар?

Ј.С: Нисам дао свој коментар. Коментари овим и сличним догађајима који се по правилу морају рутински пропратити, препуштани су касније редакцијама, најчешће уредницима политичких рубрика и сарадницима, али њих ни тада у знатном делу штампе није било

Прилог 4: Говор Слободана Милошевића, председника Централног Комитета Савеза Комуниста Србије на митингу у Ваљеу.⁵⁴

Другарице и другови, грађани слободарског Ваљева, и ваљевског краја.

Овде испод Цера и Сувобора, где је свака битка која се повела, мењала судбину народа, где је мали српски народ ратовао само против царевина, где је пре 45 година почела наша револуција и где је објављен рат старом свету, стојимо суочени са својом историјом. И онда, 1941. као и данас, знало се да пушка у рукама српског комунисте и шпанског борца Жикица Јовановића не најављује само борбу против Фашизма, већ исто тако и борбу за социјализам.

Тај свет најављен у Белој Цркви 1941. је остварен. Фашизам је побеђен, социјализам је епоха у знаку које данас живи наша планета.

⁵⁴ Објављен у “Време је за ону храброст, памет, знање и способност који ће успети да реше проблеме”, *Напред*, бр. 1965, 19 септембар 1986.

Истина, тај социјализам није онај сан који су сањали потлачени народи и сиромашни људи широм света, али револуција никад не остварује цео сан. Она представља само основу за процес дуготрајног и тешког рада у области производње, политике, науке, културе, кроз који ће се постепено укидати сви облици експлоатације, сиромаштва и неправде, који су досад чинили лице света, једино за које човечанство зна.

У том смислу, оружана борба, као што је била наша 1941-1945. и друге сличне, само је први део револуције. Други, који траје дуже, изгледа лакши само привидно – потребно је много знања, способности и упорности да се оствари економски, политички, и културно развијено слободно и праведно друштво.

Стари свет тешко уступа место новом. Зато, на борбу за опстанак старог света, који се тешко предаје, треба стално рачунати. Његови отпори су жилави, али и историјски очекивани. Његовим поборницима ће недостаци постојећег социјализма, послужити, као аргументи против њега и настојаће да ту аргументацију пласирају и афирмишу организовано и стрпљиво. И сама криза у којој се ми данас налазимо резултат је, пре свега, тих историјских очекиваних отпора који се појачавају у околностима нагомилавања противуречности у развоју социјалистичког друштва. Али, разуме се, иако су очекивани те отпоре не треба потцењивати. Напротив. Оно што, међутим, није очекивано ни историјски ни идеолошки, а најмање етички је – да критику нашем социјализму упућују и они појединци који су кроз социјалистичку прошли и неколико деценија били носиоци и концепције и реализације социјализма у нашем друштву. Данас је сваком паметном и добронамерном човеку јасно да од саме критике, друштву неће бити боље. Поготово, друштву неће бити боље од критике мотивисане личним незадовољствима неких досадашњих политичара. Људи тешко могу прихватити критику упућену револуцији и друштву од стране оних који су били у њиховим врховима, а који су критиком почели да се баве када су са тих врхова отишли. Сви недостаци друштва су нам познати. Већ неколико година се еуфорично исписује и чита та књига. Али време и за њено писање и за њено читање је истекло. Време је данас за ону храброст и одлучност и за ону памет, за оно знање и за ону способност, који ће успети да реше проблеме, да помогну да друштво стане на чврсте ноге, да буде успешније и да се у њему боље живи. То је програм око кога треба да се окупе сви способни, образовани, радни и добронамерни људи.

Програм економске стабилизације може и треба да буде тај Програм, под условом да ми комунисти, пре свега, онемогућимо да тај Програм буде даље злоупотребљаван од стране носиоца различитих економских и политичких интереса. Јер, такорећи сви су били за њега, а он се ипак није озбиљније ни почео да остварује – по свему судећи зато што је свако од тог Програма стварно прихватио само онај део који му је одговарао.

Рализације програма у целини, жестоко би угрозила себичне и ускогруде интересе, ликвидирала би неуспешне, индетификовале нераднике.

Зато се ту налазе ови главни носиоци отпора економским променама које су нужне.

Наша највећа грешка је у томе што их међутим, третирамо као равноправне партнере у дијалогу који се тиче нижних и позитивних економских и друштвених промена.

Ми се морамо хитро, а не полако, ослобађати склоности да водимо политику која ће помирити све интересе, којом ће се свима угодити.

Прво, има интереса који су не прихватљиви. Друго, има интереса који су противуречни, међу којима не може да се успостави нагодба.

Међу њима су најстарији приоритетни интереси радничке класе Југославије и сви други који их доводе у питање, не могу имати подршку друштва. Подршка тим другим интересима има антикласни и антијугословенски карактер.

У том смислу комунисти би морали да се ослобађају ситнобуржоаске потребе да се свима допадне и да од свих имају подршку.

Како се уопште може очекивати да не наиђемо на отпор оних који су против наше политике. Савезу комуниста њихова подршка уопште није потребна. Пошто не може да буде дата идеји и политици СК, она стварно, као подршка – није ни могућа. А доследност у борби за Програм и политику СК потребна је нарочито данас када су идејни противници СК све гласнији – до напада на Тита и залагање за вишепартијски систем. У постојећим околностима, свака немогућност и колебљивост комуниста у борби за социјалистичко самоуправљање, за излазак из кризе – доводи у питање интересе друштва и углед СК. Због тога се вођење политике у неким срединама компромитовало и све је више нарочито младих, људи који не желе да учествују у политичком животу. И делом би могло изгледати да су у праву, јер, политика која занемарује интересе друштва и већине је политика у којој је 1941. пуцао млади Шпанац. Али, млади људи и данас треба да знају, као што је генерација Мише Пантића и Жикица Јовановића знала, да се ствари неће решити саме од себе и да са оним што кочи друштвени развој морају и сами да се ухвате у коштац.

Обазривост коју понекад изражавамо према политичким и идејним непријатељима није никад, кроз историју савеза комуниста била својствена његовом бићу. Понесени том обазривошћу често се устежемо да уђемо у сукобе, неопходну и праву борбу за свој Програм, за циљеве које желимо да постигнемо. Сви знамо колико често комунисти ћуте кад би требало да говоре; колико често деле одговорност која је само њихова; како се плаше и мале одмазде својих непријатеља, потомци једно незаборавног херојског поколења.

Као да се плашимо да кажемо да ратујемо и данас за најлепшу и најпрогресивнију ствар свога доба и да тај рат желимо да добијемо. У том смислу не долазе у обзир никакви компромиси са антикомунизмом и национализмом као посебним обликом његовог испољавања који, злоупотребљавајући принцип слободе мишљења, настоји да се инфилтрира у све облике живота од својине, преко историје до белетристике.

Концепција и пракса слободе за изражавање свих идеја је данас неуобичајено “принципејелна” – све идеје и идеологије имају право грађанства до амнестије четништва и рестаурације капитализма. Једина нетрепеливост испољава се према марксистичкој идеологији и мишљењу које изражава Програм и политику Савеза комуниста. Њима се настоје да затворе врата уз прећутно све распрострањенију и све мање оспоравану тезу да је марксизам исто што и догматизам, а сваки социјализам исто што и стаљинизам.

Носиоци лажне демократије могли би се и даље представљати широкогрудим, да при томе не изражавају такву нетрепеливост према

социјализму. Овако та нетрепелјивост чини видљивим њихов антикомунизам који представља стварну суштину ове свести.

У пракси, у свакодневном животу, та свест се упрошћена изражава као захтев за “демократијом” нарочитог типа.

Та демократија у којој свако може да критикује свакога а да при том за свој рад и понашање не полаже рачуна никоме, није социјалистичка демократија, није ни буржоаска, и уопште није никаква демократија. Она и у теорији и у историји има своје име и презиме, и зове се анархија и то је прва ствар које се морамо ослободити, без страха и комплекса да ћемо због тога бити оптужени за догматизам и политику чврсте руке.

Ми смо се определили за социјализам самоуправног карактера, тражећи притом она решења која ће омогућити динамичнији и успешнији економски развој и остварење свих других економских, социјалних и културних услова у којима би људи могли да живе богатије и достојанственије. То је историјско опредељење нашег друштва и до њега се стиже оним радом који је диктиран комбинацијом нужних и могућих корака.

У овом тренутку први кораци тичу се стабилизације економских односа и успостављања такве политичке организације друштва која ће ту стабилизацију, али и даље економски развој омогућити. То практично значи: повећање запошљавања, смањење инфлације и промене у политичком систему који ће омогућити функционисање социјалистичке Југославије као економски и политички интегрисане заједнице. Тим се путем данас креће наша борба за слободу, братство-јединство и националну равноправност народа и народности Југославије.

Значај ових задатака је такав да апсолутно искључује разговор о свакој могућности њиховог даљег одлагања.

Они једноставно морају бити остварени уколико не желимо да доведемо у питање све – и тековине и циљеве. И прошлост и будућност.

Решавајући данас актуелна питања, уређујући садашњи живот, ми то морамо чинити и у складу са историјским свога народа и читавог друштва. Без свести о историјским интересима неће ни актуелни ни дневни бити остварени на прави начин. Као што ни будућност неће стићи независно и аутономно од тога како је изгледала садашњост.

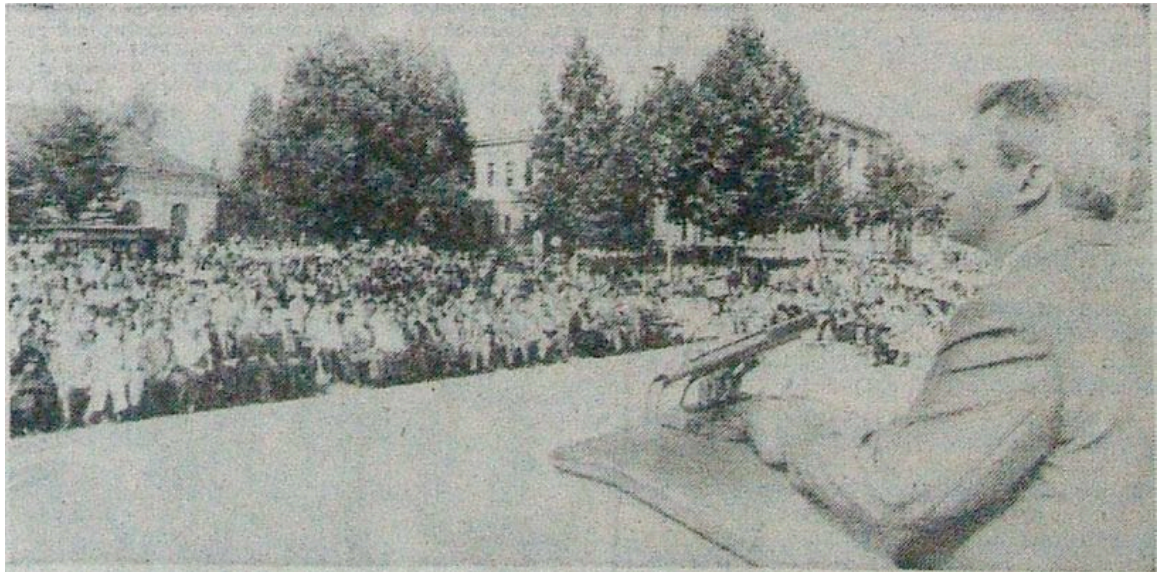
Изражавајући историјску неопходност тог склада између садашњег и будућег, кренуло је у револуцији и у њој изгинуло читаво једно поколење. Двојици из тог поколења, Миши Пантићу и Жикици Јовановићу, ваљевски крај и цела Србија данас откривају споменик. То је споменик оном огромном личном угледу Мише Пантића у народу, који се пренео и на идеје које је заступао. Масовно опредељење за идеје социјализма и под утицајем саме његове личности представља једноставан и необорих аргумент о значају личног примера за углед и успех сваке идеје, сваке борбе и сваке људске активности уопште. То је споменик оној неустрашивости којом је Шпанац испалио веће легендарне пуцње у Белој Цркви објављујући почетак социјалистичке револуције и један сасвим нови свет.

Ти пуцњи већ пола века одјекују у нама, непрекидно задивљеним пред хероизмом његовог срца.

Али то срце куца и данас у грудима српског народа, српских комуниста, и то срце неће устукнути пред притисцима дефетизма, конзерватизма и антикомунизма, као што није устукнуло некад. Револуција ће бити цела и права, само ако ми не застанемо пред препрекама, ако се не уплашимо тешкоће, ако је наставимо. Нове генерације јој дугују свој део одважности и оне ће јој га дати. Ми ћемо наставити да градимо тај свет најављен 1941. у Белој Цркви и успећемо у томе и зато што је живот увек на страни оних који верују у прогрес и своју способност да и сами прогресу допринесу.

Нека живи дух слободе и неустрашивости, који овде, испод Цера и Суворора, ниједна туђа војска није успела да покори.

Нека живи социјалистичка револуција и нека живи братство и јединство југословенских народа који само заједно могу да је остваре!

Прилог 5: Слободан Милошевић на отварању споменика Жикици Јовановићу (извор: Напред, бр. 1965, 19 септембар 1986)

Прилог 6: споменик Жикици Јовановићу